

ЕВОЛЮЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ СТЕРЕОТИПІВ ЩОДО ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Мар'яна Удич

здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
історичного факультету,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
E-mail: mariana.udych@gmail.com

Науковий керівник:

Удич З. І.

кандидатка педагогічних наук, доцентка,
доцентка кафедри педагогіки та менеджменту освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Українське суспільство впродовж останніх десятиліть намагається стати громадянським суспільством. Завдяки сформованим певним атрибутам такого суспільства Україна, після отримання незалежності у 1991 р., поступово відходить від тоталітарного способу керівництва. Виявами громадянського суспільства стали: Революція на граніті / Студентська революція на граніті (2 жовт. 1990 р. – 17 жовт. 1990 р.), Помаранчева революція / Помаранчевий майдан (22 лист. 2004 р. – 23 січ. 2005 р.), Революція гідності / Євромайдан (8 лют. 2014 р. – 23 лют. 2014 р.) і сьогодні повномасштабна війна, спровокована агресією росії вкотре продемонструвала: українці вже мають сформовані на певному рівні ознаки громадянського суспільства. Завдяки їм ворогу не вдалося реалізувати план захоплення та розчленування української держави. До таких ознак дослідники часто відносять: економічну незалежність громадян; розвинуту демократію; рівноправність громадян; забезпеченість прав і свобод громадян; вільне формування громадської думки, ідеологічний і політичний плюралізм; свободу створення та діяльності засобів масової інформації; високий рівень інтелектуального та психологічного розвитку членів суспільства, їх здатність до самодіяльності у складі певного інституту громадянського суспільства [1].

Однак, становленню громадянського суспільства часто перешкоджають сформовані стереотипи. У «Психологічній енциклопедії» соціальний стереотип (грец. Stereos – твердий, typos – відбиток) розглянуто як стійке, спрощене однак досить розповсюджене уявлення про соціальне явище (подію, людину, групу), що сформувалося за упередженого ставлення або дефіциту інформації. Через це стереотип може виявитися хибним і негативно впливати на процес міжособистісної взаємодії [2, с. 343]. Як слушно зауважує професорка А. Борисюк: «Роль стереотипів у житті індивіда суперечлива: з одного боку, вони роблять картину світу більш зрозумілою та упорядкованою; спрощують процес побудови образу іншої людини, дають змогу вступати у контакти з людьми різного віку, статі, різної соціальної і професійної приналежності; слугують гарантією самоповаги; проєктують у зовнішній світ усвідомлення наших цінностей, а з іншого – стандартизують процес спілкування; обмежують можливість пізнання нового, що виходить за межі звичних понять або суперечить їм; сприяють формуванню хибних уявлень, упереджень. Часто стереотипне мислення використовується як метод психологічного впливу та маніпуляцій» [3]. На нашу думку, у стереотипах в певній мірі відображаються суспільні цінності, або навпаки – свідчать про їх відсутність. Формування та розвиток громадянського суспільства власне і передбачає цінностей, в основі яких лежить прийняття людини такою, якою вона є, створення умов для її розвитку, формування як особистості, самореалізації.

Таким чином, з соціальної точки зору, стереотип – схематизована, спрощена характеристика соціальних об'єктів чи явищ, надзвичайно стійкий образ чи уявлення про певний об'єкт, клас об'єктів чи соціальну групу. З психологічної точки зору, стереотип – структурна частина свідомості індивіда, яка відображається у формі оцінних суджень та уявлень про соціальні об'єкти чи явища та реалізується шляхом вчинкових або дієвих актів суб'єкта [4].

Сукупність якостей, які людина приписує іншій людині, називають оцінними стереотипами. Когнітивною основою стереотипізації є такі операції, як селекція, обмеження, категоризація соціальної інформації [5, с. 126].

Однією з найбільш уразливих соціальних груп, які донедавна були піддані негативній стереотипізації в українському суспільстві, були маломобільні групи населення.

У законодавстві України до маломобільних групи населення віднесено осіб «які відчують труднощі при самостійному пересуванні, одержанні послуги, необхідної інформації або при орієнтуванні у просторі, зокрема особи з інвалідністю, особи з тимчасовим порушенням здоров'я, вагітні жінки, громадяни похилого віку, особи з дитячими візками» [6]. Також до маломобільних відносять осіб, які можуть бути неуважними через вплив стресу, що, на жаль, є актуальним у часі воєнних дій в Україні через російську агресію. У різних джерелах ми зустрічаємо інформацію, що до маломобільних груп належать від 30 до 50% всього населення. Точну кількість буде складно вирахувати, доки ситуація у нашій державі не стабілізується. Але і названі відсотки є значними. З опису категорій маломобільних груп населення можемо зробити висновок, що це досить значна кількість різних осіб, які можуть мати тимчасові чи постійні труднощі, зіштовхуватися із бар'єрами та перешкодами: від фізичних, до ментальних.

Таким чином, маломобільні групи населення, через обмеження власних можливостей внаслідок бар'єрів, які існують у суспільстві, найчастіше зазнавали та зазнають і сьогодні ексклюзію та сегрегацію. Одразу зазначимо, що обидва ці терміни носять дискримінаційний характер

Поняття «ексклюзія» використовується в різних контекстах і може мати відповідні значення, але загалом воно означає виключення, відокремлення або відсторонення чогось або когось, відкидання і нехтування потребами. У нашій статті ми розглядаємо соціальному ексклюзію, яка може вказувати на процес або стан, коли людина або група відчують себе виключеними, не прийнятими або відокремленими від інших. Це може бути пов'язано зі стигмою, дискримінацією, нерівністю чи відмовою від спілкування або участі в певних суспільних, культурних чи інституційних процесах. Як слушно зауважує І. Андрейко: «основними проявами і формами соціальної ексклюзії виступають

злиденність, бідність, дискримінація за ознакою статі, віку, релігії, національної та расової приналежності, стану здоров'я, рівня освіти та інші форми порушення прав і свобод людини в сучасному суспільстві» [7, с. 23].

В «Українській дипломатичній енциклопедії» поняття «сегрегація» визначається також як різновид дискримінації, який полягає у фактичному чи юридичному відокремленні в межах одного суспільства тих суспільних груп, які вирізняються за расовими, гендерними, соціальними, релігійними, мовними чи іншими ознаками, та в подальшому законодавчому обмеженні їхніх прав [9].

Ексклюзія і сегрегація є подібними концептами, в обох випадках існує відокремлення або ізоляція людей або груп. Однак між ними існує різниця. Ексклюзія – це процес відокремлення людей або груп на основі різних факторів, таких як статус, релігія, етнічність тощо. Люди можуть бути відокремлені від інших через дискримінацію, нерівність, стигматизацію або відмову від спілкування чи участі в певних суспільних, культурних чи інституційних процесах. Ексклюзія може мати негативні наслідки для тих, хто її відчуває. А сегрегація – це процес, у якому люди або групи відокремлюються від інших, щоб жити, працювати, навчатися та відпочивати в окремих просторах, які часто відрізняються за соціальними та економічними характеристиками. У сегрегації люди можуть бути відокремлені через фізичні бар'єри або через соціальні чинники, такі як розрізнення в обслуговуванні або обмеження в доступі до ресурсів. Сегрегація може мати негативні наслідки для суспільства в цілому, оскільки вона може сприяти нерівності та виключенню, а також зменшити можливості для розвитку та процвітання.

Подолання ексклюзії та сегрегації вимагає комплексного підходу, який включає розробку та удосконалення нормативно-правової бази, створення рівних можливостей, освіти та підтримку вразливих груп, у тому ж числі маломобільних груп населення. Тому важливо приділити увагу процесу інтеграції та інклюзії.

Інтеграція та інклюзія – це два різних підходи до сприяння рівності та включення людей з різних соціальних та культурних груп. Вони мають певну різницю у своїх підходах та практичному застосуванні.

Інтеграція забезпечує об'єднання різних груп людей у спільних соціальних, економічних або політичних умовах. Цей підхід часто базується на ідеї адаптації менш чисельних груп до основного суспільства або норми, що вже є. Наприклад, у контексті освіти інтеграція може означати включення учнів з особливими потребами до загальноосвітньої системи, але з певною мірою адаптації до існуючих стандартів.

З іншого боку, інклюзія ширше розглядає процес створення суспільства, де кожна людина, незалежно від своїх різних характеристик, має право бути повністю включеною і прийнятою. Інклюзія прагне створити умови, які враховують потреби та індивідуальність кожної людини, забезпечуючи доступність, рівність можливостей і переваг до різних груп. В контексті освіти інклюзія означає створення освітнього середовища, у якому усі учні, незалежно від своїх здібностей та потреб, можуть навчатися разом, спілкуватися та розвиватися.

Таким чином, соціальні стереотипи визначають не лише рівень розвитку суспільства, але й можливість людей з інвалідністю та інших маломобільні групи населення реалізовуватися у сучасному соціумі. Для зменшення негативної стереотипізації осіб, які мають певні порушення у розвитку, необхідно проводити відповідну соціальну рекламу, інформування населення про можливості комунікації та взаємодії з людьми із різними можливостями, створювати на законодавчому рівні доступні умов для отримання якісної освіти, працевлаштування та інших можливостей самореалізації, а також виявляти та долати будь-які бар'єри для цього. Особливо актуальним є питання спеціального супроводу сім'ї, у якій виховується дитина із порушенням у розвитку [10]. Лише тоді, ми зможемо говорити про функціонування інклюзивного суспільства в Україні.

Список використаних джерел:

1. Громадянське суспільство. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/1871> (дата звернення: 26.02.2023).
2. Психологічна енциклопедія / автор-упоряд. О. М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.
3. Борисюк А. Стереотипи та якість життя. URL: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/1300-stereotipi-ta-yakist-zhittya/> (дата звернення: 26.02.2023).
4. Блинова О. Є. Роль соціальних стереотипів у регуляції поведінки особистості. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки*. 2013. Т. 2, Вип. 10. С. 37–41. URL: http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/files/9_19.pdf (дата звернення: 26.02.2023).
5. Соціальна психологія : навч. посіб. для здобув. ступ. бакал. / Н. Ю. Волянчук та ін. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с.
6. Про внесення змін до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» щодо посилення захисту осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення при здійсненні містобудівної діяльності : Закон України від 16.01.2020 р. № 473-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-20#Text> (дата звернення: 26.02.2023).
7. Андрейко І. С. Соціальна ексклюзія як об'єкт соціально-політичних досліджень. *Політикус* : наук. журн. 2020. № 5. С. 23–28.
8. Українська дипломатична енциклопедія : у 2-х т. / редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ : Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.
9. Удич З. І. Проблема комплексного супроводу сім'ї дитини із особливими освітніми потребами. *Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат* : матеріали I Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 8 квітня 2021 р.). Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2021. С. 174–179.